

Arap Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönemleri

Özlem TOKER GÖKÇE*

ozlemtoker80@gmail.com

Özet

Arap milliyetçiliğinin ilk olarak ortaya çıkışı 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Arap milliyetçiliğini ortaya çıkaran nedenler arasında; Amerikan ve Fransız Protestan misyonerlerinin bölgedeki faaliyetlerinin yanında İslami modernleşmeyi savunan Müslüman entelektüellerin faaliyetleri ve Jön Türklerin Türk milliyetçiliği politikaları sayılabilmektedir. Bu dönemde Arap milliyetçiliği hareketi ilk olarak batı ile etkileşim içinde olan Hıristiyan Araplar arasında yaygınlaşmaya başlamış, Müslüman Araplar arasında Milliyetçilik düşüncesinin yaygınlaşması ise Osmanlı Devleti ile İslam aracılığıyla kurulan dini bağ nedeni ile daha uzun sürmüştür.

1908'de İkinci Meşrutiyetin İlanı'ndan sonra İslam Birliğine önem vermeye başlayan II. Abdülhamit rejimine son verilmesinin ardından İttihak ve Terakki Partisi'nin laik ve milliyetçi bir ideoloji benimsemesiyle Arap milliyetçiliği Müslüman Araplar arasında güç kazanarak siyasallaşmaya başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Araplara verilen bağımsız bir Arap devleti kurulması sözünün (Şerif Hüseyin-McMahon yazışmaları) tutulmaması ve bölgede kurulan İngiliz ve Fransız manda rejimlerinin Araplar arasında yarattığı hayal kırıklığı Arap milliyetçiliği hareketinin yeni arayışlar içine girerek radikalleşmesine ve şekil değiştirerek batılı güçlere karşı bağımsızlık mücadelesine dönüşmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışından İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte, o dönemde yaşanan olayların da etkisiyle Arap milliyetçiliğinin geçirdiği değişim ve gelişmeler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu, Milliyetçilik, Suriye

* Uzman. ozlemtoker80@gmail.com

The Emergence And Early Periods Of Arab Nationalism

Abstract

The emergence of Arab nationalism dates back to the 19th century. Among the factors for Arab nationalism are the activities of American and French Protestant missionaries in the region, the activities of Muslim intellectuals defending Islamic modernization, and the Turkish nationalist policies of the Young Turks. During this period, the Arab nationalism movement began to spread among the Christian Arabs who first interacted with the West. The expansion of the idea of nationalism among Muslim Arabs took longer due to the religious connection established by the Ottoman Empire and Islam.

After the declaration of the second constitutional monarchy in 1908, following the end of II. Abdülhamit's regime that began to attach importance to the Islamic Union, Arab nationalism became politicized by Muslim Arabs by adopting a secular and nationalist ideology by the Committee of Union and Progress.

After the First World War, the failure of the promise to the Arabs to establish an independent Arab state with the correspondence of Sharif Hussein-Mac Mahon and the disillusionment between the French and British mandates that were established in the region led to the Arab nationalism movement becoming radicalized by new questions and turning into a struggle for independence against Western powers.

In this study, the changes and developments in the period between the emergence of Arab nationalism and the events of the period until the Second World War are examined.

Keywords: Arab Nationalism, Ottoman Empire, Nationalism, Syria

GİRİŞ

Millet ve milliyet kavramlarının genel kabul görmüş bir tanımı olmamakla birlikte Millet kavramının nasıl tanımlandığı milliyetçilik düşüncesini etkileyeceği için ayrıca önem taşımaktadır. Millet kavramı: aynı coğrafyada yaşayan, aynı kültür ve tarihe sahip, aynı dili, dini, ırkı paylaşan topluluk olarak genelleştirilebilirken "Milliyet" ise bu topluluğa ait olma bilinci olarak tanımlanabilir (Özalkan, 2018: 1). Fakat millet kavramının sınırlarını bu kadar net çizgilerle belirlemek çok zordur. Bu anlamda İngiliz-Fransız anlayışı ile Almanların millet anlayışları arasındaki farklılıklar göze çarpmaktadır. İngiliz ve Fransızların sahip oldukları anlayışta, millet kavramı devletten ayrı düşünülmezken milletin devlet tarafından yaratıldığını savunuyorlardı (Özalkan, 2018: 1). Bunun nedeni İngiltere ve Fransa'nın etnik ve dilsel olarak homojen yapıya sahip olmayan köklü devletler olmasıydı. Almanlara göre ise, milletler kültürel yapıları ve devletlerden bağımsız olarak var olagelmışlerdi. Almanların bu anlayışa sahip olmalarının nedeni ise 1871'e kadar tek bir devlet çatısı altında birliklerini tamamlamamış olmalarıydı. Bu bağlamda birlik halinde bir devlete sahip olamayan Araplar da kendi millî kimliklerini tanımlarken Almanlar gibi kültürel birliğe vurgu yaparak bir milli kimlik oluşturabilirlerdi (Davışa, 2004: 58). Batıda olanın aksine mezhep, bölgecilik ve aşiretçilik gibi alt-kültür dinamiklerinin çok derin olduğu Arap dünyasında milliyetçi talepler yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşmiştir. Arap entelektüeller arasında uzun süre mutlak bir millet tanımı yapılmamış ve millet kavramının yerine "kavmiye" kavramı kullanılmıştır. Arap milliyetçiliği açısından iki önemli unsur ortak din ve dil olmuştur. Arapça konuşan halklar kendilerini Iraklı, sunni gibi farklı alt-kimlikler ile tanımlasalar da dil birliği sayesinde aynı kültüre ait

hissetmişlerdir (Özalkan, 2018: 1-2). Arap milliyetçiliğinin ilk kez ne zaman ortaya çıktığı konusunda kesin bir tarih olmamasına karşın, köklerinin 19. yüzyıla kadar uzandığı bilinmektedir. Arap milliyetçiliğini ortaya çıkaran nedenler arasında; Amerikan ve Fransız Protestan misyonerlerinin bölgedeki faaliyetleri, İslami modernleşmeyi savunan Müslüman entelektüellerin faaliyetleri ve Jön Türklerin Türk milliyetçiliği politikaları gösterilebilmektedir (Antonius, 1939).

18. yüzyılda gerçekleşen Fransız İhtilali sonucu dünyaya yayılan milliyetçilik düşüncesi Arap toplumunda etkilerini ilk olarak Mısır, Suriye, Irak ve Lübnan üzerinde göstermeye başlamıştır. Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgal etmesinin ardından yönetime gelen Mehmet Ali Paşa, ticari ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak Avrupa'ya öğrenci göndermeye başlamıştır. Batı zihniyeti ile eğitim gören bu öğrenciler, Arapların İslamiyet'ten önce de var olduklarına ve din ve millet kavramlarının birbirinden ayrı şeyler olduğuna ikna olmuşlardır. Bu öğrencilerden biri olan Rıfat el-Tahtavi, Arap milliyetçiliğinin Mısır'daki kökenlerinin oluşmasını sağlayan kişi olarak önem taşımaktadır (Bilgenoğlu, 2010: 31). Bu dönemde Mısır milliyetçiliği ve İslam modernizmi olmak üzere iki kavram öne çıkmıştır (Bilgenoğlu, 2016: 675-91). İslam modernizmi konusunda öne çıkan isim Cemaleddin el-Afgani'dir. Ona göre: Batı karşısında geri kalmış Müslüman toplum, ancak İslami reformla geliştirilebilirdi. Batı kökenli düşünceler olarak gördüğü laik-milliyetçi anlayışı kabul etmeyen Afgani, İslam'ı en üst kimlik ve olması gereken tek bağ olarak görmüştür. Bu anlamda Osmanlı egemenliğinden ayrılma taraftarı değildir. Afgani'yi takip eden diğer isimler ise Muhammed Abduh ve Raşid Rıza olmuştur. Rıza'ya göre, Türkler halifeliği Arapların elinden zorla alarak İslam'a zarar vermişlerdir; bu an-

lamda, Araplar İslam'ın gerçek sahipleri-
dir. Bu yüzden dinî otorite tekrar Arapla-
rın elinde olmalıdır (Özalkan, 2018: 29).

Suriye ve Irak'a Avrupa'nın kültürel olarak nüfuz etmesi ise Fransız Cizvitler ve Amerikan Protestan misyonerlerin açtığı okullar aracılığıyla, Hristiyan Araplar üzerinden gerçekleşmiştir. O dönemde henüz tam olarak şekillenmemiş bir düşünceden oluşan Arap milliyetçiliği kavramının Suriye'de oluşmaya başlamasının nedeni, Suriye valisi İbrahim Paşa'nın bölgede misyoner okullarının açılmasına izin vermesi ve yeni fikirleri teşvik etmesi sonucu gerçekleşmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap topraklarında Batılı ülkeler ile ticari ilişkilerin başlaması, yavaş da olsa orta sınıfın ortaya çıkmasını sağlamış aynı zamanda Batı ülkelerindeki düşüncelerle ve yaşam biçimleriyle etkileşim içinde olmaya başlayan Araplar arasında Arap milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkmasında ve gelişme göstermesinde etkili olmuştur (Issawi, 1981: 185). Araplarda milliyet bilincinin oluşum sürecinin başlarında Hristiyan Arapların öncü rol oynadıkları söylenebilir. On dokuzuncu yüzyılda özellikle Lübnan ve çevresinde yaşayan Hristiyan Araplar, eğitim ve ticaret alanlarındaki faaliyetleriyle Batı ile etkileşim içinde olmuşlar ve bu sayede de milliyetçilik akımlarıyla da tanışma fırsatı bulmuşlardır. İlk başlarda Lübnanlı Araplar arasında oluşmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi daha sonra diğer Araplar arasında da yayılmaya başlamıştır. Buna karşın milliyetçilik hareketlerinin Araplar arasında yaygınlaşmasının, Osmanlı ile aralarındaki Müslümanlıkla oluşan dini bağ sebebiyle uzun sürdüğü söylenebilir (Bilgenoğlu, 2007: 12). Fakat bu bağın olmadığı Lübnan Araplarının düşüncelerinde dinden ziyade, siyaset ve kültür etkili olmuştur (Dawn, 1973: 39).

19. yüzyılda Osmanlı'nın idari yapısının bozulmasıyla Orta Doğu'da sosyal hayatta da değişimler yaşanmaya başlamış, Araplarla Batılı devletler arasındaki kültürel etkileşimin artmasıyla milliyetçilik düşünceleri Araplar arasında da yayılmaya başlamıştır (Okutan, 2001: 162). Bunun yanı sıra oluşmaya başlayan milliyetçilik eğilimleri konusunda tüm Araplar arasında tam anlamıyla bir fikir birliği sağlanamamıştır. Hatta Arap aydınlarının bir bölümünü, Hristiyan Avrupa'nın oluşturduğu kültürel baskıdan tedirginlik duyarak bununla mücadele edebilmek için, Arap milliyetçiliğinden çok İslami reformu ve İslami birliği savunmuşlardır. Bu aydınlar arasında Arap milliyetçileri tarafından görüşlerine önem verilen Cemaleddin el-Afgani ve öğrencisi olan Muhammed Abduh'un görüşleri öne çıkmıştır (Daviş, 2004: 17). Daha çok İslami birliği savunmaları nedeniyle bu iki düşünürün, Arap milliyetçisi olmaktan çok Müslümanlar arasında birliği amaçlayan birer ümmetçi oldukları da söylenebilir. Abdu, Batı dünyasının bilimi Müslümanlardan alarak geliştirdiğini, Müslümanların da kendi dinlerini derinlemesine bilmemelelerinden dolayı Müslümanlığı bilimden uzaklaştırdıklarını düşünüyordu. Ona göre yapılacak İslami reformlarla Müslümanlığı tekrar hak ettiği güce kavuşturmak mümkün olabilirdi (Dawn, 1973: 6). Abduh'a göre bu modernleşmede Araplar öncülüğünde yapılmalıydı. Abduh'un fikirleri aynı zamanda seküler Arap milliyetçiliğinin kurucusu olan Hristiyan Araplar tarafından da kabul görmüştür (Dawn, 1973: 7). Dönemin önde gelen İslamcı yazarlarından Raşid Rıza da yazılarında, Osmanlı fetihlerini Arap fetihleri ile kıyaslayarak Arap fetihlerinin daha önemli olduğu sonucuna varmış ve Arapların Osmanlı'ya kıyasla daha yüksek mevkiye sahip bir millet olduğunu belirtmiştir. Rıza'nın yazılarında "Arapçılık" olgusunun yer almasına karşın asıl amacının, İslam

ümmetini yeniden canlandırmak olduğu söylenebilir. Bu anlamda Raşid Rıza'nın görüşlerinde de tam olarak bir Arap milliyetçiliği fikrinden söz edebilmek mümkün değildir (Daviş, 2004: 19-27).

18. yüzyıldan Osmanlı Devleti'nin yaşamaya başladığı gerileme ve sonrasında yaşanan çözüme sonucunda 19. yüzyılın sonlarından itibaren içsel ve dışsal dinamiklerin de etkisiyle dini birlikten farklı olarak ulusal bilinç içeren milliyetçi hareketler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde Batıda yaşanan gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçi düşünceler, geri kalmışlığın saptanması sonucu modernleşme çabalarının artması, eğitim olanaklarının yaygınlaşması ve büyük güçlerin kendi çıkarları gereği ayrılıkçı hareketleri desteklemeleri sonucu özerk ve gide-rek bağımsız olmak isteyen görüşler ve siyasi hareketler olarak ortaya çıkmıştır. Arap milliyetçiliği Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar yalnızca küçük bir grup tarafından savunulmuştur. Bununla birlikte, Arap milliyetçiliğinin özellikle Jön Türkler Döneminde önemli gelişme gösterdiği söylenebilir. O dönem yaşanan toplumsal gelişmelerin de etkisiyle Arap Milliyetçileri seslerini duyurmaya çalışmışlardır (Dawn, 1973: 17).

Arap milliyetçi hareketi, 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlıcılıktan uzaklaşarak Türkçülük ideolojisini öne çıkaran Jön Türkler'e karşı bağımsızlık hareketinin başlatıcısı olmuştur. Hıristiyan Araplar milliyetçilik tanımlarını oluştururken dilsel ve kültürel aidiyet duygusunu ön planda tutarak hareket etmişler, böylece Türk yöneticiler karşısında Müslüman Araplarla birlik olma düşüncesi daha da önem kazanmıştır (Güler, 2004: 86). Arap milliyetçileri genellikle Arap dünyasını tek ve homojen bir bütün olarak algılama eğiliminde olmuşlar ve Arap halkını da dil, din, tarih birliği taşıyan bir ulus olarak görmüşlerdir (Sharabi, 1966: 3-4). Fakat

aslında Arap dili, Arap kültürü ve tarihi kendi içinde pek çok farklılığı da barındırmaktaydı. Aynı şekilde Arapların konuştuğu dil de tek bir dil olmakla birlikte kendi içinde pek çok ayrıma sahipti. Arap dünyasını birleştiren en önemli faktörlerden biri din olmakla birlikte, Arap ülkelerinde Müslüman ve gayrimüslim Araplar birlikte yaşıyorlardı.

Mısır'da ve özellikle de Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Filistin'de Hıristiyan Araplarda yaşıyorlardı. Hıristiyan Arap nüfus özellikle Batıyla ticari ilişkilerin daha yoğun olduğu ve burjuva toplumunun daha fazla geliştiği yerlerde yoğunlaşmıştı. Arap Hıristiyanlarının Arap milliyetçiliğinin köklerini İslamiyetten önceye dayandıran görüşleri, Arap milliyetçiliğinin güçlü bir seküler görünüm kazanmasına yol açmıştır. Arap milliyetçiliği hareketinin ortaya çıkmasında etkili olan Hıristiyan Arapların temel amaçlarından birisi aynı dili konuştukları Müslüman Araplarla daha yakın ilişki ve işbirliği içinde olmaktı (Güler, 2004: 187). Arap milliyetçiliğinin başlangıç ivmesini Batının etkisiyle oluşan Hıristiyan Arap milliyetçiliğinin oluşturduğunu düşünenlerin yanı sıra bu gelişmeyi "içsel" nedenlerle açıklayan bir başka yaklaşıma göre; Suriye'de gelişen Arap milliyetçiliğinin kökenlerini içsel dinamiklerden kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre Arap milliyetçiliği ilk gelişim aşamasından itibaren, daha çok Sünni Müslümanlara hitap etmiş, Arapçılığın esas taşıyıcılığı ve önderliği Sünni Müslüman kesim tarafından üstlenilmiştir (Dawn, 1962: 153).

Arap milliyetçiliğinin oluşum aşamasındaki en önemli tartışma konularından biri de: Arap milliyetçiliği düşüncesinin Batıda eğitim almış ve oradaki ulus devlet yapılarından etkilenmiş aydınlar tarafından mı, yoksa İslâmci modernleşmecilerin etkisiyle mi ortaya atıldığı olmuştur. Diğer taraftan kökenleri çok daha

eskilere dayanan İslâmcı modernizmin, bölgede 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan İngiliz ve Fransız sömürgeciliğine ve bölgedeki emperyalist varlıklarına karşı bir tepki olarak şekillendiği de ileri sürülmektedir. Her iki durumda da İslam düşüncesinin ve din olgusunun sağladığı birlikteliğin Arap milliyetçiliğini etkileyen önemli bir faktör olduğunu belirtmek gerekmektedir (Güler, 2004: 188).

1908'de İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesiyle İslâm birliğine öncelik veren II. Abdülhamit rejimine son verilmesinin ardından Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte İttihat ve Terakki Partisi'nin laik ve milliyetçi bir ideolojiyi benimsemesi karşısında Arap milliyetçiliği de güç kazanmış ve ortaya çıkan gelişmeler Arap milliyetçiliğinin siyasallaşmasını da hızlandırmıştır. Buna karşın Osmanlı Devleti'nde ne Türk milliyetçiliği ne de Arap milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar siyasi anlamda tutarlı bir güç oluşturduğunu söylemek çok da mümkün değildir (Kayalı, 1998: 13-14). Diğer taraftan İkinci Meşrutiyet Döneminde Suriye'de kentlerde yaşayan tüccarlar, aydınlar ve alt düzey bürokratlardan oluşan orta sınıfın Arap milliyetçiliğinin öncüsü olduğunu ortaya koyan çalışmalarda bulunmaktadır. Kudüs, Şam ve Beyrut gibi önemli kent merkezlerinde gelişen ticaret ve kamusal hayatın da böyle bir ideolojiyi güçlendirdiği söylenebilir. Osmanlı toplumunda üretim ve ticaret alanlarında ortaya çıkan değişiklikler ve bölgeler arası ulaşım ve haberleşme olanaklarının artmasıyla yaşam biçimlerinde ortaya çıkan değişim dile, siyasi yaşama ve milliyetçilikle ilgili kavramlara da büyük ölçüde yansımıştır (Hourani, 1981: 205).

19. yüzyılda Osmanlı egemenliği altındaki toprakların neredeyse tamamında önemli değişimler gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemde aydınlara değişimin zorunlu olduğunu düşündüren asıl neden, geliş-

miş Batı uygarlığı karşısında Osmanlı'nın geri kalmışlığının tespit edilmesi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde Arap aydınlarının yanıt aradığı soruların başında Batı toplumu ilerlerken Müslüman toplumunun neden geri kalmış olduğu gelmekteydi (AbuKhalil, 1999: 91). Bu dönemde yaşayan Şekib Arslan gibi İslâmcı reformcular ise Müslümanlığı terk etmeden, Avrupa kaynaklı değişimleri ve gelişmeleri kendi toplumlarına uyarlamaya çalışmışlardır. Bu noktadan sonra çeşitli bakış açılarına sahip aydınlar geriliği ortadan kaldıracak düşünsel ve siyasal arayışlar içine girmişlerdir (Şekib-Arslan, 1991: 66). Bu dönem Arap dünyasında ortaya konulan görüşler muhafazakarlık, modernleşmecilik ve Arapçılık olarak sınıflandırılıyordu. Muhafazakarlar İslâm'ın korunması gerektiğini, Batıdaki sanayileşmenin materyalizm ve monotonluk yarattığını bu nedenle de Doğu kültürünün ve ahlak anlayışının Batıdan üstün olduğunu savunmuşlardır. Bu aydınlar aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun savunucusu ve koruyucusu da olmuşlardır. Diğer bir grup İslâmcı modernistler ise doğru İslâmın Batı gibi ilerlemiş medeniyetlere ters düşmediğini yalnızca İslamın eski saflığına kavuşturulması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Onlara göre çağdaş unsurlar Müslümanlar tarafından da benimsenerek kendi yaşantılarına uyarlanmalıydı. Böylece eski dönemin üstün uygarlığına tekrar ulaşmak mümkün olabilirdi (Güler, 2004: 190).

Avrupa'daki askeri tekniklerin örnek alınması, devlet gücünün merkezileştirilmesi, ekonomilerin modernize edilmesi ve elitlerin modern bir şekilde eğitilmesi prensiplerine dayanıyordu. Bu da, İslamın inkar edilmesi değil, İslam medeniyetinin orta çağdan kalan gelişme karşıtı düşüncelerinin reddedilmesi anlamına geliyordu (Lapidus, 1996: 21).

19. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmeye başlaması ile İmparatorluk yapısı içinde yer alan ulusal kimlikler yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamış, İmparatorluğun Arapların yaşadığı bölgelerdeki varlıklı eşraf aileleri, Arap olma bilincinin sözcüsü durumuna gelmişlerdir. Bunun en güzel örneği Arabistan'da ortaya çıkan ve dinde öze dönüş düşüncesini benimseyen Vehhabi hareketidir. Onlar kendilerini tam olarak Arap olarak görüyorlardı aynı zamanda tamamen İslama dayanan bir ideolojik yapıya sahip olmalarına dayanarak kendilerini Türk ve Batı karşıtı olarak nitelendiriyorlardı (Holt, 1969: 149-155).

Dinde uyanış ve reform çağrısı ilk olarak Vehhabi hareketiyle ortaya çıkmış daha sonra ise Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki hakimiyetini güçlendirmek için oğlu İbrahim Paşa aracılığıyla 1832-1840 yılları arasında Suriye ve Filistin'i ele geçirecek, Osmanlı Devleti'ne karşısında bir Arap devleti kurmaya çalışması sonucu ikinci dalga reformcu ve milliyetçi uyanış ortaya çıkmıştır. Bu sırada İbrahim Paşa bölgede reformlar yaparak ve Türklerle girdiği savaşı ulusal kimlik çerçevesinde açıklayarak Araplar arasında milliyetçi bilincin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu tarih Araplar arasında milliyetçi bilincin oluşumu açısından çok erken bir tarih olarak görülse de 19. yüzyılın ilk yarısında Türklerle Araplar arasında bir "farklılık bilinci" doğmaya başladığından söz edilmesi açısından önemlidir (Güler, 2004: 192).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İmparatorluğun bütünlüğünün korunması ve devamlılığının sağlanması önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı aydınları arasında İslâm birliğinin Osmanlı Devleti'ni koruyabileceğini düşünenler henüz çoğunlukta idi. Bu dönemde Osmanlı Devleti Suriye bölgesine yaptığı yatırımlar ve demir yolları ile bu

bölgenin önemli maddi refaha kavuşmasını sağlamış böylece merkezle ilişkilerini ve merkeze bağlılığını artırmaya çalışmıştır (Hourani, 1962: 263). 19. yüzyılın son çeyreğinde II. Abdülhamit Döneminde geliştirilen İttihad-ı İslâm düşüncesi ile Arapları birleştirerek bağlılıklarının devamını sağlamak Babıali siyasetinin önemli bir parçası haline gelmiştir (Güler, 2004: 193). II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından İttihatçılar 1908-1911 arasındaki ilk yıllarında eşitlik, özgürlük, adalet ilkelerini öne çıkararak devleti oluşturan tüm unsurların eşitlik ve uyum içinde bir arada yaşayacağı bir model olarak Osmanlıcılık düşüncesini ve ittihad-ı nasır siyasetini benimsemişlerdir (Kurşun, 1992: 146).

Arap milliyetçiliği hareketi 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında Arap ulusunun doğal sınırlarını Mısır'ı dışarıda bırakacak şekilde Asya'da bulunan tüm Arapça konuşulan ülkeler olarak kabul ediyordu. Mısır'da Arap milliyetçileri ve bazı aydınlar arasında kabul gören İslâmcı ve Osmanlı yanlısı fikirler rahatsızlık yaratıyordu. Mısır bu dönemde tam olarak Arap sayılmıyordu (Tauber, 1993: 264-265). Arap milliyetçiliği düşüncesinin bu dönemde Mısır'da yaşayan Suriyeli mülteciler arasında yaygın olduğu söylenebilir. Mısır'da işgalci güçlerle işbirliği içindeki temsili hükümet de Arap milliyetçileri arasında rahatsızlık yaratıyordu. 19. yüzyılın sonundan itibaren siyasallaşmaya başlayan hareket bu ilk döneminde kendini daha çok edebi milliyetçilik olarak ortaya koymuştur. 19. yüzyılın milliyetçi hareketleri daha çok liberal Avrupa'nın, siyasal düşüncesinden ve başarılı ulus devlet deneyimlerinden, Anayasal hükümet, yaygın eğitim, kadın hakları, düşünce özgürlüğü, birey hakları gibi düşüncelerinden ilham almıştır (Güler, 2004: 194).

Arap milliyetçiliği hareketi Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar liberal bir yaklaşım benimsemiş, savaşın bitmesiyle

İngiliz ve Fransızlar tarafından Araplara verilen sözlerin tutulmaması ve Arap topraklarında Manda yönetimleri döneminin başlamasının yarattığı hayal kırıklığı hareketin başka yönelimler içine girmesine neden olmuştur (Tibi, 1998: 158). Bu nedenle öncelikle Osmanlı egemenliğine karşı daha sonra da Batı uygarlığının Ortadoğu'daki siyasi ve kültürel yayılmacılığına karşı verilen mücadele, Arap milliyetçiliğinin en önemli kaynakları arasında yer almaktadır.

20. yüzyılın başlarında anadili Arapça olan bu topluluğun talepleri ilk başlarda Osmanlı idaresi altında yaşanan Araplara özerklik verilmesiyle daha sonra bu talepler Osmanlı'dan ayrılmak ve bağımsızlık kazanmak şekline dönüşmüştür. Osmanlı ordusu içinde yer alan Arap subaylar, öğrenciler aydınlar kurdukları gizli derneklerle öncelikle özerklik talep etmişler, daha sonra da Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yol açarak Araplara bağımsızlığın yolunu açacak dışsal bir olay beklemeye başlamışlardır (Kurşun, 1992: 84-87). Bu süreçte Mısır'ın bir ulus oluşturması Suriye'ye göre daha kolaydı bunun nedeni Suriye'nin dinsel farklılıkları içeren topluluklar barındırması ve sahip olduğu coğrafi özelliklerdi. Mısır, Nil Vadisi ve havzasında sahip olduğu coğrafi ve ekonomik bütünlük ve dini açıdan da çoğunluğu Sünni Müslüman halktan oluşan nüfusa sahip olması nedeniyle Tarihsel açıdan bakıldığında da İslâm öncesine dayanan bir "ulus" olma bilincine sahip olduğu söylenebilir. Bu nedenle Mısır'ın başlangıçta ulusal bütünlük ve kimlik oluşturabilmek için Arapçılığa ihtiyacı yoktu Daha sonra oluşan Arap birliği düşüncesinin benimsediği siyasal hedefler doğrultusunda oluşan siyasal düşünce Mısırlı liderler tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Güler, 2004 :194).

1907-1908 yıllarında Arap bağımsızlığı düşüncesi birbirinden farklı Arap dev-

letlerinin kurulmasını öngören çok çeşitli biçimler almıştır. Hıristiyan ve Müslüman Arapları Liberal Avrupa'nın koruması altında bir araya getirecek modelin genel hatları 1905 yılında Necib Azuri tarafından ortaya konmuştur. Bu modelin öngördüğü şekliyle; Mezopotamya'dan Süveyş'e, Doğu Akdeniz'den Umman'a kadar olan topraklarda Birleşik bir Arap devleti oluşturulmalı ve kurulan bu yeni devlet Türklerden bağımsız olmalıydı. Ona göre Arapların geri kalmasının nedeni Türklerdi (Hourani, 1962: 279). Yine Azuri'ye göre bağımsız Arap devleti Arap Müslüman bir sultan tarafından yönetilen Anayasal bir sultanlık olacaktı. Hicaz'da ise bir krallığın ve Arap bir halifenin olması gerektiğini belirtiyordu. Lübnan, Orta Arabistan ve Yemen'in özerk olarak kalacaktı. Bu grup daha sonra Arap Devrimci Topluluğu'na dönüşmüş, yayınladıkları bildiriyle Suriye ve Irak vilayetlerinde yaşayan ve aynı dili konuşan Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi Araplara birleşme çağrısında bulunmuşlardır (Zeine, 1976: 155-56). Açıkça belirtilmese de Mısır'da bulunan yönetici aile ise Sultanlık, Mekke Şerifliği makamı da Halifelik rolüne uygun görülmüştür (Sylvia, 1964: 81-82). Azuri'nin ifade ettiği düşünceler mevcut devlet yapılarını ya da Batının bölgesel çıkarlarını zorlayacak ya da değiştirmeye yöneltecek talepler içermemektedir. Öngörülen birleşik, bağımsız Arap devletinde Mısırlılara Arap kökenli sayılmadıkları için yer verilmemiştir (Duri, 1987: 254).

II. Meşrutiyet sonrası Jön Türkler Anayasa, özgürlük ve İmparatorluğu oluşturan tüm bileşenlere eşitlik istemelerinin sonucu olarak Osmanlı Devleti'ni bir arada tutan bağların zayıflamasıyla ve imparatorluk yapısı içindeki çözülmenin hızlanmasıyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sırada çözümün merkezin güçlendirilmesi olduğunu düşünenlerle merkezin yetkile-

rinin azaltılarak yerel grupların güçlendirilmesi gerektiğini düşünenler arasında bir bakış açısı farklılığı oluşmuştur. Bunun sonucunda eyaletlerin yönetsel olarak daha özerk bir konum kazanması gerektiğini düşünenlerin sayısı artmış böylece İmparatorluk içinde Türklerle Türk olmayanlar arasındaki mesafe de artmıştır (Güler, 2004: 196).

Bu dönemde Mahmut Şevket Paşa gibi Osmanlıcılığı ve merkezîyetçiliği savunan Arap devlet adamlarının olmasına rağmen muhalefet daha da keskinleşmeye ve örgütlenmesini gerçekleştirmeye başlamıştır. 1912'de Kahire'de yaşayan Suriyeli Araplar Türk liberallerle işbirliği içinde bir parti kurmuşlardır. Bu örgütlenmeler daha çok ılımlı Arap milliyetçiliği olarak adlandırılabilir. Bu düşünce yapısına sahip, Osmanlı Anayasal sistemi içinde ademi merkezîyetçi görüşü savunan, liberal aydınların yönetimindeki örgütlenmelerdi. Bu dönemde Beyrut gibi çeşitli Arap şehirlerinde idari reformdan yana olan "reform komiteleri" de kurulmuştur (Hourani, 1962: 283). 1913'te bu grup tarafından Paris'te düzenlenen Arap Kongresi'nin daha çok "Batılılaşmacı", "Modernleşmeci" bir oluşum olduğu söylenebilir. Kongreye ABD'den gelen üç kişinin dışında katılan Iraklı ve Suriyeli delegeler yarı yarıya Müslüman ve Hıristiyan delegelerden oluşuyordu. Toplantı sonunda ılımlı Arap milliyetçiliğinin özeti sayılabilecek bir program ortaya koymuşlardır. Amaçlarına ulaşabilmek için Avrupa'dan, özellikle de Fransa'dan yardım istemişlerdir. Kongre sonunda alınan kararlar Osmanlı Devleti'ne iletilmesi için Paris Büyükelçiliğine sunulmuştur (Hurewitz, 1956: 268-9). Bu programın asıl önemi Arap eyaletleri için bağımsızlık değil, siyasal özerklik talebinde bulunulmasından kaynaklanmaktadır. Arap eyaletlerinin temsilcilerinin tam eşitlik koşuluyla İstanbul hükümeti içerisinde temsil edilmesi talep edilmek-

teydi. Bunun üzerine İttihat ve Terakki hükümeti Paris'e, Arap Kongresi liderleriyle görüşmek üzere bir delegasyon göndermiştir. Bu sırada Osmanlı yönetiminde Arapların asıl isteğinin bağımsızlık olduğu ve bunu gerçekleştirebilmek için de zor kullanabilecekleri görüşü de ağırlık kazanmaya başlamıştı (Güler, 2004: 199). Fakat tüm bu gelişmelere rağmen o dönem Arap milliyetçileri ve Arap bağımsızlığını savunanlar aynı görüşlere sahip tek ve homojen bir gruptan oluşmuyorlardı. Bu süreç içinde özellikle 1908 sonrası Arapları bölen farklı milliyetçilik düşünceleri de harekete geçmiştir. Lübnan ve Suriye milliyetçilik hareketleri buna örnek olarak gösterilebilir. Lübnanlı Hıristiyan gruplar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalıların desteğiyle dinsel özgürlük ve reform, barış ve ilerleme talebinde bulunmuşlardır. Bunu gerçekleştirirken de yalnızca Lübnan'ın kıyı kesiminde değil, Müslüman komşuları ile birlikte Büyük Suriye olarak yapmak istediklerini ifade etmişlerdir. Dil birliğinin, aralarındaki en önemli bağı oluşturduğunu ve bu kültürel bir bağın dini farklılıkların ötesinde tarihsel ortak bir geçmişe dayandığını belirtmişlerdir. Ulusun oluşumunda söz konusu halkın geçmişte yaşanan ortak deneyimlerinin payı önemsenmekte ve bu deneyimlerin yüceltilmesi yoluyla da bir mitos oluşturulmaktadır. Bu çabaya Arap milliyetçiliğinin oluşumunda da rastlanır. Fakat Hıristiyan unsurlar yine de "Arap ulusu" düşüncesinin Müslüman çoğunluk tarafından İslam'da birleşme düşüncesi ile olarak anlaşılacağı endişesi taşımışlar bu nedenle de Arapçılıklarını Suudi Arabistan'a dek uzatmadan Suriye ve Lübnanla sınırlı tutmaya çalışmışlardır. Suriyeli milliyetçiler ise Lübnan'ın de facto bağımsızlığını tanıdıklarını, ancak Arap bağımsızlığı denildiğinde merkezi Şam olan bir yapıyı anladıklarını belirtmişlerdir (Hourani, 1962: 277).

Özetle 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler karşısında zayıflamaya başlaması sonucu milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla imparatorluk içindeki ayrılıkçı hareketler de güç kazanmaya başlamıştır. I. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle ile anayasal bir temsil düzeninin oluşturulması hedeflenmiş, Arap ya da farklı kökene sahip milletvekillerinin yerel siyasi çıkarlarını koruduğu kadar, devletin genel çıkarlarının da gözetildiği bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır.

II. Abdülhamit Döneminde ise devleti bir arada tutabilmek için İslâm birliği projesi oluşturulmuştur. Daha sonraki dönem de İttihat ve Terakki hükümetleri de laik siyasetle bölünmeyi önleyemediklerini görerek bu yöntemi benimsemişlerdir (Güler, 2004: 200). Araplar uzun süre Osmanlı Devleti'nin merkezine olan bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. Fakat Birinci Dünya Savaşı sırasında gerek Şerif Hüseyin'in Bağımsız Arap Devleti'nin kurulması için McMahon ile yaptığı yazışmaların etkisiyle gerekse imparatorluğun diğer bölgelerindeki parçalanmış Arap seçkinlerinden bir kısmının Şerif Hüseyin'i bu konuda yüreklendirmesi sonucu Arap isyanı başlamıştır (Kayalı, 2003: 238).

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması Arap milliyetçiliğinin gelişiminde bir dönüm noktası oluşturmuştur. Arap milliyetçi hareketinin düşünsel anlamda uzun bir yol kat etmesi ve 1916'da başlayan Arap ayaklanmasına karşılık Arapların önemli bir kısmı için savaşın sonuna dek Osmanlılık birincil bağlılık kaynağı olarak kalmıştır.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Osmanlı Devleti'nin Alman-

ya'nın yanında yer alacağını açıklamasının ardından Arap milliyetçiliğinin geleceğini etkileyecek birçok köklü gelişme meydana gelmiştir. Siyasal bir hareket olarak Arap milliyetçiliğinin ortaya çıktığı sırada Suriye'deki örgütlenmelerle Mekke Şerifi Hüseyin ve ailesi, farklı kökenlere ve farklı görüşlere sahip olmalarına rağmen birlikte Britanya'nın bölge üzerindeki planlarının bir parçası olarak pazarlıklarda yer almaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunan Arap eyaletlerinin kaderinin de belirlendiği dönüm noktasını oluşturan savaş, Arap milliyetçileri tarafından hızlı kararlar alınmasını zorunlu kılmıştı bunun nedeni; İmparatorluğun çökmesi durumunda, bağımsızlık olabileceği gibi bu durumun aynı zamanda başka bir gücün denetimini de getirebileceği düşüncesiydi (Güler, 2004: 201).

Arap milliyetçiliği açısından bu dönem yaşanan en önemli olay 1916 ortaya çıkan Arap ayaklanması olmuştur. Mekke Emiri Şerif Hüseyin Batılı devletlerden aldığı destekle ayaklanmanın liderliğini üstlenmiştir. (Wensinck: 638). Osmanlı Devleti'nin 1914 yılının sonunda savaşa girmesiyle Halife tarafından yapılacak bir cihat çağrısının Müslüman halk üzerinde etkili olacağından ve Mısır'daki hakimiyetlerini sarsacağından tedirginlik duyan İngilizler bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla Şerif Hüseyin'in Müslümanlar arasındaki saygınlığından ve gücünden yararlanmaya çalışmışlardır. Bu amaçla 1915 yılında Şerif Hüseyin ve McMahon arasındaki yazışmalar başlamıştır. Mektuplaşmalar sırasında taraflar herhangi bir bağlayıcı söz vermemeye özen göstermişlerdir (Fromkin,1994: 176). İngilizler açısından Arap isyanının önem taşımasının nedenlerinden biri de 1915 yılında savaş devam ederken Gelibolu cephesini rahatlatmak amacı taşıyor olmasıdır.

Şerif Hüseyin 1915'te Kahire'deki İngiliz temsilcisine yazdığı mektupta İngi-

liz hükümetinden Bağımsız Arap devletinin kurulmasının yanında askeri ve mali konularda destek istiyor ve Halifelik konusundaki hassasiyetlerini bildiriyordu. Hüseyin İngilizlerle mektuplaştığı sırada aynı zamanda oğlu Faysal aracılığıyla Suriye'deki gizli Arap cemiyetleri ile de ilişki kurmuştur (Sylvia, 1964: 89-93). İngiltere Araplarla görüşürken aynı zamanda Fransa faktörünü de göz önünde bulundurmuş ve 21 Ekim 1915'te Hüseyin-McMahon yazışmalarından Fransa'yı haberdar etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Arap toprakları konusunda İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmeler sonucunda 16 Mayıs 1916'da bir İngiltere ve Fransa'nın üzerinde uzlaşma sağladığı Sykes-Picot Anlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya daha sonra Rusya'da katılmıştır. Bu Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarında nüfuz bölgeleri oluşturulmakta ve bu topraklar İngiltere ile Fransa arasında paylaşılmaktaydı. Sykes-Picot Anlaşması ile Suriye hem Şerif Hüseyin'e, hem de Fransa'ya vaat edilmiştir (Kürkçüoğlu, 1978: 42-43).

1918'de Savaş'ın sona ermesine yakın Mısır'da yaşayan Araplardan temsilciler Kahire'deki Arap Ofisi aracılığıyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri notayla Müttefiklerden Arap siyasetlerinin ne olduğunun açıklamalarını istemiştir. İngiltere bu notaya yanıt olarak 16 Haziran 1918'de "Yedilere Bildiri" olarak bilinen cevabında; İngiliz hükümeti, burada izleyecekleri siyasetin "bu bölgelerde başa geçecek hükümetlerin halkın rızası ile başa gelmesi" olduğunu belirtmişlerdir. İngiliz hükümetinin halen Osmanlı himayesi altındaki bu topraklarda yaşayan halklara vaadi, bağımsızlıklarını kazanmaları olmuştur (Antonius, 1939: 433-434). Aslında İngiliz siyasetinin buradaki en önemli hedefi Hindistan yolu üzerindeki sömürgeleri her koşulda kendi denetimleri altında tutmaktı. Fakat savaş sonrası İngiltere ve

Müttefikleri gelişme gösteren Arap milliyetçi hareketi ile karşı karşıya kalmışlardır. Üstelik savaş sırasında İngilizlerin desteğiyle gerçekleşen Arap ayaklanmasının da hareketin gelişmesine katkı sağladığı da söylenebilir (Dawn, 1998: 175). Faysal savaşın sona ermesiyle Suriye'de elde ettiği konumu bırakmak istememiş ve Suriye'nin Fransa'ya verilmesine karşı çıkmıştır. Böylece savaş öncesi yapılan anlaşmaların söylenti olmaktan öte gerçeklere dayandığı anlaşılmış, Arap milliyetçisi aydınlar da Sykes-Picot Antlaşmasının gerçek olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır (Tibi, 1998: 164). Ekim 1918'de İngiliz Komutanı Sir Edmund Allenby'in Emir Faysal'ın İngiliz işgali altındaki Suriye'de başkenti Şam olan bölgesel bir Arap hükümeti oluşturmasına izin vermesi sonucu Faysal Paris Barış Konferansı'na Hicaz'dan gelen delegasyonunun resmi başkanı olarak katılmıştır. Fakat bu dönemde Arapların taleplerinin gerçekleşmesini engelleyen üç gelişme ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerden ilki İngiliz emperyalizminin Irak ve Filistin'deki çıkarları diğer bir gelişme Fransız emperyalizminin Suriye'deki çıkarları ve son olarak Filistin'deki Siyonist milliyetçilerin çıkarları olmuştur (Antonius, 1939: 278).

Faysal 6 Şubat 1919'da tüm Asya Arapları adına konuşma yaparak o dönem kurulması planlanan Arap devletinin sınırlarını belirlemiştir (Hurewitz, 1956: 38). Bu konuşmanın asıl önemli tarafı ise o dönemde Arap milliyetçi hareketinin hedeflerinin özetlenmiş olmasıdır. Burada amaç: tüm Arapları tek bir ulus içinde birleştirmek olarak belirlenmiştir. Faysal konuşmasında ayrıca Asya'da Arap Birliği idealinin gerçekleştirildiğini ileri sürmüş ve savaş sırasında Müttefiklerin yanında yer alarak ABD'nin genel ilkelerini benimsediklerinden ve babası Mekke Şerifi Emir Hüseyin'in öneminden de bahsetmiştir. Arap bölgelerinin birbirinden farklı eko-

nomik ve sosyal koşullara sahip olması nedeniyle tüm bölgelerin tek bir hükümet altında toplamanın olanaksızlığına değinmiş, tarım ve sanayisi gelişmiş, ve daha yoğun bir nüfusa sahip olan Suriye'nin siyasal olarak kendi iç işlerini devam ettirebilecek yeterliliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Arapların Ulusal gelişmesine katkıda bulunacak teknik danışmanlık için dış güçlerden yardım alınabileceğini ancak bu hizmetlerin karşılığında hiç bir şekilde özgürlüklerinden vazgeçmeyeceklerini de dile getirmiştir. Bu konuda Irak konusunda ise Araplardan oluşan, halk oylamasına dayanmayan, seçkinlerin oluşturduğu bir hükümet öngörülmüş, bu Arap hükümetinin görevi de aşiretlerin gelişmesini sağlayacak eğitimi gerçekleştirmek olarak belirlenmiştir. Nüfusunun çoğunluğunu Arapların oluşturduğu Filistin konusunda ise bu bölgede yer alan büyük güçlerin garantörlüğünde bir yerel yönetim oluşturularak, Arap ulusal hareketinin amaçlarıyla örtüşen bir çözüm bulunması istenmiştir. Faysal Avrupalı büyük güçlerden son olarak da uygarlıklarını Araplar üzerinde zorla ege-men kılmaya çalışmadan yardım etmelerini talep etmiştir (Hurewitz, 1956: 39).

Faysal'ın çağrısıyla Suriye Birinci Genel Kongresi 1919'da toplanmıştır. Faysal Kongreden Paris Barış Konferansı'na sunacağı talepleri onaylamasını ve kendisini Suriye Bölgesi'nin temsilcisi olarak kabul etmelerini istemiştir. Delegeler arasında Faysal'a ve İtilaf devletlerine karşı olan ve savaş boyunca Osmanlı merkezine sadık kalmış güçlü ailelerinde temsilcileri olmasına karşın Kongrede bazı muhafazakarlarla işbirliği içinde olan daha radikal milliyetçi unsurlar yer alıyordu (Fromkin, 1994: 434). Kongre sonunda açıklanan Şam Deklarasyonu Osmanlı ademi merkezîyetçilerinin görüşlerini yansıtan bir nitelik taşımakla birlikte Arap milliyetçi hareketinin sonraki yirmi beş yılına damga vuran

programı oluşturması açısından da önem taşımaktadır. Müslüman, Hıristiyan Arapları ve Yahudileri eşit bir şekilde temsil ettiğini açıklayan bu programa göre; Arap Kongresi doğal sınırları korunarak Suriye'nin tam bağımsızlığını talep etmiştir. Doğal sınırlar ile kastedilen; Toroslardan Sina Yarım Adası'na kadar, Akdeniz'den Fırat Nehri'ne kadar olan bölgedir. Yönetim şekli olarak da; azınlıkların haklarını garanti altına alacak şekilde ademi merkezîyetçi olan, demokratik, sivil anayasal bir sistem öngörülmüştür (Antonius, 1939: 440-442).

Kongre aynı zamanda Paris Barış Konferansı'nda yer alan şekliyle manda sistemini reddediyordu. Yahudi göçünü hızlandıran ve bir Yahudi devletinin kurulmasına izin veren, aynı zamanda Lübnan ya da Filistin'in Suriye'den ayrılmasını öngören Balfour Deklarasyonu'nu da reddediyorlardı. Fakat gerek İngiltere gerekse Fransa bu kararları kabul etmeye yanaşmamışlardır. Faysal 1919'da Fransız Başbakanı Clemenceau ile yaptığı gizli görüşme sonucunda; Fransa'ya sınırlı bir şekilde bağlı olan onun himayesinde bağımsız bir Suriye kurulması konusunda anlaşmaya varmıştır fakat Suriye'deki Arap milliyetçileri, Fransa'nın ülkedeki varlığını hiç bir şekilde kabul edemeyeceklerini açıklamışlardır (Güler, 2004: 207).

8 Mart 1920'de toplanan İkinci Suriye Genel Kongresi'nde, Suriye'nin Lübnan ve Filistin'i de kapsayan doğal sınırları içinde ve Faysal'ın meşruti krallığı içinde tamamen bağımsız olduğu ilan edilmiştir. Bunun sonrasında Fransızlar 24 Temmuz 1920'de Suriye topraklarını işgale başlamışlar ve 26 Temmuz 1920'de Şam'ı da işgal edilerek Faysal'ı sürgüne göndermişlerdir. Milletler Cemiyeti'nin de onaylamasıyla Suriye'de Fransız manda rejimi ilan edilmiş ve Fransızlar Suriye'nin "tamamen ve sonsuza kadar" kendilerinin olduğunu açıklamışlardır (Fromkin, 1994:

435-436). Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölge manda yönetimleri altına girerken savaş sırasında Şerif Hüseyin'e söz verildiği gibi birleşik bir Arap devleti kurulmamış ve hiç bir Arap bölgesine de bağımsızlık verilmemiştir. Böylece Arap bağımsızlık mücadelesinin ilk dalgası Büyük Güçlerin yönlendirmesi ve vaatlerini yerine getirmemeleri nedeniyle sonuçsuz kalmıştır (Mansfield, 1973: 68).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap dünyasının büyük bir bölümü manda yönetimleri altında kalmış bu durumda Arap milliyetçi düşüncesinin yeni arayışlar içine girerek radikalleşmesine neden olmuştur. 1948'de Filistin'de İsrail Devleti'nin kurulması da, Arap milliyetçiliğinin anlamının ve kapsamının yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. Batı ülkeleri Birinci Dünya Savaşı sırasında verilen sözlerin yerine getirilmemesi ve Arap bölgelerinde manda yönetimlerinin ortaya çıkması gibi olumsuz tecrübeler sonucu Batı'yı Araplar için bir model olmaktan uzaklaştırmıştır. Böylece daha önceleri Arap aydınları arasında yaygın olan İngiliz ve Fransız hayranlığı yerini Alman hayranlığına bırakmış, bu aydınlar daha çok Alman romantik akımının "halk" kavramından etkilenerek bunu Arap ulusuna uyarlamaya çalışmışlardır. Ulus devleti ve liberal ulus devlet düşüncesini bir araç olarak görmeye başlamışlar ve daha çok onun demokratik ve anayasal yönünü önemsemişlerdir. Bu dönemde ayrıca Avrupa bilimi etkisi altında klasik Arap edebiyatının incelenmesine yönelik çalışmalar da önem kazanmıştır (Güler, 2004: 208).

Popülist Alman hayranı Arap milliyetçi hareketinin önderleri Arapların geçmişte görkemli bir uygarlık kurduklarını, sahip oldukları kültür mirasının eskiden sahip olduğu değer ve saygınlığının ona tekrar kazandırılması gerektiğini, ortak dil ve adetlerin ve onlara miras kalan değerlerin milliyetçilik geleneği açısından önemi-

ne vurgu yapıyorlardı (Tibi, 1998: 161). Arap milliyetçileri manda yönetimlerinin oluşmasından sonra kendi bağımsız yönetimlerini kurabilmek için Arap Birliği idealini canlı tutmaya çalışmışlardır. Bu amaçla 1926'da Mekke'de Halife Konferansı toplanmış, 1937'de Suriye'de bir dizi konferans düzenlenmiştir. Bu dönemde Arap birliği düşüncesi ile Filistin sorununun yakından ilgili olduğu söylenebilir. Bu nedenle Arap Milliyetçilerinin en önemli hedeflerinden biri Filistinli Arapların desteklenmesi olmuştur. Sürekli artan Yahudi göçlerine ve Yahudilerin Arap topraklarını satın almasına karşı çıkmıştır. Filistin'deki hedefleri çoğunluğu Araplardan oluşan bir ortak hükümet kurulması olmuştur. Filistin konusunda 1938 yılında Kahire'de Arap ve İslam Ülkeleri Konferansı, büyük bir buluşma şeklinde gerçekleşmiş, Konferansın sonuç bildirgesinde ise bölgeye Yahudi göçünün engellenmesi ve Filistin'de birleşik ve bağımsız bir Arap devletinin kurulması gibi talepler yer almıştır (Taylor, 1982: 20-21). İki dünya savaşı arası dönemde Arap milliyetçileri ortak bir dile ve kültüre ve tarihi bir geçmişe dayanan Arap ulusunun varlığına olan inançlarını korumaya çalışsalar da bu dönemde ortaya çıkan yeni siyasi bölünmelerin bu birliği engellediği söylenebilir. Osmanlı Devleti zamanında Arapların varlığı bir bütün olarak kabul görmüş, aradaki farklılıklara rağmen Arap eyaletleri de bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ise Arap milliyetçi hareketi açısından her bir Arap ülkesinin kendi yönetimlerinin gerçekleştirebilmesi için bir başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir (Hourani, 1962: 293). Arap milliyetçiliği hareketinde iki savaş arası dönemde Avrupa'da yaşayan Arap öğrencilerin etkisiyle yeni görüşler ileri sürülmeye başlanmıştır. Aralık 1938'de Brüksel'de düzenlenen Birinci Arap Öğrencileri Kongresi'nde Arap milliyetçiliğine ve programına dair görüşler

dile getirilmiş, Arapların yaşadığı toprakların özgürleştirilmesi, farklı parçaların birleştirilerek etkin ve uyumlu siyasi, ekonomik ve sosyal kurumların oluşturulması ortak amaç olarak belirlenmiştir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için Batının yaşadığı deneyimlerden ve araçlardan yararlanılacak, fakat faşizm, komünizm ya da demokrasi gibi çağdaş Batı düşüncelerine bağlı kalınmayacaktı(Sylvia, 1964: 100-102).

İki savaş arası dönemde bir yandan Suriye, Arap milliyetçiliği hareketinin merkezi olmaya devam ederken, diğer yandan Bağdat'ta yeni bir bağımsızlık hareketinin çıkış noktası ve lideri olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Arap Milliyetçilerin büyük bölümünün Faysal'ı hareketin lideri olarak kabul etmesine karşın Arap ülkelerinde bir yandan da Haşimi ailesine karşı muhalefet artmaya başlamıştır. Kut-sal Yerlerin idaresi konusu, savaş sırasında İngilizler ile işbirliği içinde olmaları ve İngilizlerin Arap ülkelerindeki hakimiyetine olanak sağlamış olmaları sert eleştirilere hedef olmalarına neden oluyordu. 1926'da Hicaz yönetimi merkezi Arabistan'da bulunan yeni Vehhabi Devleti'nin kurucusu olan Abdülaziz ibn-Suud tarafından devralınmıştır (Güler, 2004:210).

Arap milliyetçileri 1940'lı yıllarda Suriye, Lübnan, Filistin ve Hıdün'ün tek bir devlet olarak bir araya gelmesi, Filistin'de yaşayan Yahudilere istemeleri durumunda özerklik tanınması, Lübnan'da yaşayan Marunilere ayrıcalıklı bir rejim sağlanacağı, Irak ve Birleşik Suriye'nin öncülüğünde diğer Arap devletlerinin de katılacağı bir Arap Birliği önermiştir. "Arap Birliği" ideali bu dönemde sınırların sömürge döneminin etkisiyle yapay biçimde şekillenmiş olması ve Arap siyasi faaliyetin bu sınırları esas almak zorunda kalması nedeniyle sekteye uğramıştır (Owen,1992:20).Mısır'da Vefd Partisi'nin İngiltere ile anlaşmaya çalışması, Suri-

ye'de yer alan Ulusalçıların Fransızlarla anlaşmak istemeleri, Arap milliyetçi hareketlerinin o dönem için batı ülkelerini tamamen ülkelerinden çıkarmak yerine avantajlı bir denge arayışı içinde olduklarını göstermektedir. Savaş sonrası dönemde iç siyasette ve sosyal ve ekonomik anlamdaki sorunlardan çok İngiltere ile ilişkilere öncelik verilmesinin Arapların bütünlüklü bir siyasi program oluşturmasını engellediği söylenebilir.

Birinci Dünya Savaşının sona ermesiyle İngiltere ve Fransa bölgede yerel güçlerle işbirliği içinde olmaksızın yönetimlerini devam ettiremeyecekleri ortaya çıkmıştır. Bu şekilde yerel güçleri kontrol altında tutabilmek için kendi nihai otoritelerini gerçekleştirebilecekleri bir aktör, parti ya da lidere ihtiyaç duyuyorlardı. Manda yönetimlerinin kurulmasından sonra Arap siyasi hareketi açısından ise asıl amaç, İngiltere ve Fransa yönetiminden bağımsızlığın kazanılması haline gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar Arap milliyetçiliğinin iki merkezi Şam ve Bağdat olmuş, Kahire ve Mağrip ülkeleri daha geri planda kalmışlardır. Mısır'da daha çok batıcılık ve bağımsızlık düşüncesi etkili olurken, Mağrip ülkelerinde farklı siyasal ağırlıklar bulunmakla birlikte bağımsızlık önde gelen bir siyasal tema olmayı sürdürmüştür (Malek, 1983: 65-68). Arap milliyetçiliği düşüncesinin gelişiminde İkinci Dünya Savaşı bir dönüm noktası olmuştur. Bunun nedeni; bölgede uzun süre etkili olan Avrupalı güçlerin dünya üzerindeki hegemonyalarını kaybetmelerinin yanında, Ortadoğu ülkelerinde ortaya çıkan bağımsızlık hareketi siyasal ve örgütsel gelişmelerde etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Araplar arasında ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri, Arap toplumlarının o dönem ekonomik yapılarının zayıf olması, aynı zamanda siyasal ve idari anlam da kendi kendi-

lerini yönetme deneyimine sahip olmamaları ve savaş sonrasında Batılı devletlerin çıkarlarının çatışma noktasında yer almaları nedeniyle daha çok geçici ve yapay hareketler olmuşlardır. Ayrıca Arap toplumlarının bağımsızlık hareketleri istikrarsızlığa yol açarken bu da askerinin siyasi etkinliğinin giderek artarak belirleyici hale gelmesine neden olmuştur. Kurulan devletlerin sınırları ile hakim milliyetçi düşüncenin kapsadığı sınırlar çoğu kez örtüşmemiştir. 19. Yüzyılın Pan-İslam hareketleri bu dönemde geleneksel olandan uzaklaşarak modern siyasal hareketler haline almıştır. Bu dönemde aynı zamanda milliyetçiliğin de anlamı değişmiş, talepler anayasal hükümet oluşturmaktan çok birlik olma, bağılantısızlık ve sosyalizm gibi hedeflere yönelmiştir.

SONUÇ

1789'da gerçekleşen Fransız İhtilali ile dünyaya yayılmaya başlayan milliyetçilik düşünceleri Arap toplumunda etkilerini ilk olarak Hıristiyan Arapların yoğun olarak yaşadığı Mısır, Suriye, Irak ve Lübnan üzerinde göstermeye başlamıştır. Mısır'da özellikle Mehmet Ali Paşa döneminde ticari ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanmasıyla Batı zihniyeti ile eğitim gören bu öğrenciler, Arap milliyetçiliğinin oluşumunda etkili olmuşlardır. Arap milliyetçiliği kavramının Suriye'de oluşmaya başlaması ise Suriye valisi İbrahim Paşa'nın bölgede misyoner okullarının açılmasına izin vermesi ve yeni fikirleri teşvik etmesi sonucu gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap topraklarında Batılı ülkeler ile ticari ilişkilerin başlaması, Batı ülkelerindeki düşüncelerle ve yaşam biçimleriyle de etkileşim içinde olmaya başlayan Araplar arasında milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkmasında ve gelişme göstermesinde etkili olmuştur. Buna karşın Araplar arasında milliyetçilik düşüncelerinin yaygınlaşmasının, Osmanlı

ile aralarında kurulan din temelli bağ nedeniyle uzun sürdüğü söylenebilir.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle İslam birliğine öncelik veren II. Abdülhamit rejimine son verilmesinin ardından Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte İttihat ve Terakki Partisi'nin laik ve milliyetçi bir ideolojiyi benimsemesi karşısında Arap milliyetçiliği de güç kazanmış bu dönemde ortaya çıkan gelişmeler Arap milliyetçiliğinin siyasallaşmasını da hızlandırmıştır. Fakat Birinci Dünya Savaşı sona erene kadar ne Türk milliyetçiliği ne de Arap milliyetçiliği siyasi anlamda tutarlı bir güç oluşturamamıştır.

Arap milliyetçiliği hareketi Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar liberal bir yaklaşım benimsemiş, savaşın bitmesiyle İngiliz ve Fransızlar tarafından (Şerif Hüseyin-McMahon yazışmaları) Araplara verilen sözlerin tutulmaması ve Arap topraklarında Manda yönetimleri döneminin başlamasının Araplar üzerinde yarattığı hayal kırıklığı hareketin başka yönelimler içine girmesine neden olmuştur (Tibi, 1998: 158). Öncelikle Osmanlı egemenliğine karşı olan Arap milliyetçiliği Birinci Dünya Savaşından sonra manda yönetimlerinin oluşturulmasıyla birlikte Batı uygarlığının Ortadoğu'daki siyasi ve kültürel yayılmacılığına karşı verilen mücadeleye dönüşmüştür. Bu durumda aynı zamanda Arap milliyetçi düşüncesinin yeni arayışlar içine girerek radikalleşmesine neden olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi Arap milliyetçi hareketi açısından her bir Arap ülkesinin kendi yönetimlerinin gerçekleştirebilmesi için bir başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir (Hourani, 1962: 293) İki savaş arası dönemde Arap milliyetçiliği hareketinde özellikle Avrupa'da eğitim gören Arap öğrencilerin etkisiyle yeni görüşler ileri sürülmeye başlanmıştır. Aralık 1938'de Brüksel'de düzenlenen

Birinci Arap Öğrencileri Kongresi'nde Arap milliyetçiliğine ve programına dair görüşler dile getirilmiş, Arapların yaşadığı toprakların özgürleştirilmesi, farklı parçaların birleştirilerek etkin ve uyumlu siyasi, ekonomik ve sosyal kurumların oluşturulması ortak amaç olarak belirlenmiştir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için Batının yaşadığı deneyimlerden ve araçlardan yararlanılacak, fakat faşizm, komünizm ya da demokrasi gibi çağdaş Batı düşüncelerine bağlı kalınmayacaktı.

Birinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonra bölgede yerel güçlerle işbirliği içinde olmaksızın yönetimlerini devam ettiremeyeceklerinin farkına varan İngiltere ve Fransa bu güçleri kontrol altında tutabilmek için kendi nihai otoritelerini gerçekleştirebilecekleri aktör, parti ya da lidere ihtiyaç duymaya başlamışlardır. Bu dönemde Arap siyasi hareketi açısından ise asıl amaç, İngiltere ve Fransa manda yönetimlerinden bağımsızlığın kazanılması haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar Arap milliyetçiliğinin iki merkezi Şam ve Bağdat olmuş, Kahire ve Mağrip ülkeleri daha geri planda kalmışlardır. Mısır'da daha çok batıcılık ve bağımsızlık düşüncesi etkili olurken, Mağrip ülkelerinde farklı siyasal ağırlıklar bulunmakla birlikte bağımsızlık önde gelen bir siyasal tema olmayı sürdürmüştür.

Arap milliyetçiliği düşüncesinin gelişiminde İkinci Dünya Savaşı'nın bir dönüm noktası olduğu söylenebilir Bunun nedeni; bölgede manda yönetimleri sayesinde uzun süre etkili olan Batılı güçlerin dünya üzerindeki hegemonyalarını kaybetmelerinin yanında, bu dönemden sonra Ortadoğu ülkelerinde ortaya çıkan Arap bağımsızlık hareketinin siyasal ve örgütsel gelişmelerini hızlandırması etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

- ABUKHALIL, A. (1999). George Habashand the Movement of Arab Nationalists. *Journal of Palestine Studies*, c. 28, no. 4, Yaz 1999, s. 91.
- ANTONIUS, G. (1939). *The Arab Awakening, The Story of the Arab National-Movement*. Lippincott Company. Philadelphia.
- BİLGENOĞLU, A. (2007). *Osmanlı Devletinde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*. Yeniden Anadolu ve Rumeli Hukuk Yayınları. Antalya.
- BİLGENOĞLU, A. (2010). Ortadoğu'da Bir Öncü: Modernitenin Mısır'a İlk Taşyıcısı Rifa'a Rafi el-Tahtavî (1801-1873). *History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı/Middle East Special Issue 2010*, s. 27-46.
- BİLGENOĞLU, A. (2016). İslâm Düşüncesinde Bir Yenilenme ve Diriliş Arayışı Olarak İslâm Modernizmi ve Vehhabilik. *Yeni Türkiye Ortadoğu Özel Sayısı IV, sayı 85, s.675-91*.
- DAVİŞA, A (2004). *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa*. çev. Lütfi Yalçın.
- DAWN, C. (1962). The Rise of Arabism in Syria. *The Middle East Journal*, cilt. 16, no. 2, Bahar.
- DAWN, C. (1973). *The Origins of Arab Nationalism*. Urbana: University of Illinois Press.
- DAWN, C. (1998). *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*. Çeviren: Bahattin Aydın, Taşkın Temiz. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- DURİ, A. (1987). *The Historical Formation of the Arab Nation*. İngilizceye çev. Lawrence I Conrad. New York: Croom Helm Ltd.
- FROMKİN, D. (1994). *Barişa Son Veren Barış*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sabah Kitapları. Üçüncü Baskı.

- GÜLER, Z. (2004). *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği*. İstanbul.
- HOLT, P. M. (1969). *Egyptand the Fertile Crescent: 1516-1922*. New York: Cornell University Press.
- HOURANI, A. (1981). *The Emergence of the Modern Middle East*.
- HOURANI, A. (1962). *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939*. Londra: Oxford University Press.
- HUREWITZ, J. C. (1956). *Diplomacy in the Near East and Middle East: A Documentary Record: c 1.*
- ISSAWI, C. (1981). *The Arab World's Legacy*. New York: The Darwin Press. Inc.
- KAYALI, H. (1998). *Jön Türkler ve Araplar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- KAYALI, H. (2003). *Jön Türkler ve Araplar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.
- KURŞUN, Z. (1992). *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*. İstanbul: İrfan Yay .
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1978). *Türk -İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: AÜ SBF Yay.
- LAPIDUS, I. (1996). *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*. Çeviren: İ. Safa Üstün, İstanbul: MÜ ilahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- MALEK, A. (1983). *Contemporary Arab Political Thought*. Londra: Zed Books Ltd.
- MANSFIELD, P. (1973). *The Middle East*. Dördüncü Baskı. Oxford: Oxford University Press.
- OKUTAN, Ç. (2001). Arap Milliyetçiliği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(2), s. 158-172.
- OWEN, R. (1992). *State, Powerand Politics in the Making of the Modern Middle East*. Londra; Routledge.
- ÖZALKAN, S. (2018). Tarihsel perspektiften Arap Milliyetçiliği. *İnsamer*. no: 56, Ocak, s. 1-7.
- SHARABI, H. (1966). *Nationalism and Revolution in the Arab World*. NewYork: Van Nostrand Reinhold Company.
- SYLVIA, H. (1964). *Arab Nationalism: An Anthology*. Los Angeles.
- ŞEKİB-ARSLAN, E. (1991). *Çöküşümüz ve Sebepleri, Değişim Sürecinde İslam*. İstanbul.
- TAUBER, E. (1993). *The Emergence of the Arab Movements*. Londra: Frank Cass Publishers.
- TAYLOR, A. (1982). *The Arab Balance of Power*. NewYork: Syracuse University Press.
- TİBİ, B. (1998). *Arap Milliyetçiliği*. Çeviren: Taşkın Temiz, İstanbul: Yöneliş Yay.
- WENSINCK. (1976). *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.
- ZEINE, N. (1976). *The Emergence of Arab Nationalism*. İkinci Baskı. New York: Caravan Books.